

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԱՎՆԱՐԿ ՄԸ

Ս. ԵՓՐԵՄԻ ՅԻՆ ԿՏԱԿԱՐԱՆԻՆ ՄԵԿՆՈՒԹԵԱՆՑ

ՀԱՅ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ

ԱՆՏԱՐԱԿՈՑ Ք՝ Թէ Ս. Եփրեմ, նախ քան Հին Կտակարանին գրոց ամբողջական մեկնութեան մը ձեռնարկելը, զանազան առիթներու մէջ ընդարձակօրէն խօսած ու գրած էր, գլխաւորապէս նահապետաց մասին, այլևայլ ճառեր ու ներբողեաններ¹, և զանազան մեկնութիւններ Աստուածաշունչի այլևայլ մասերուն, ինչպէս կը հաստատէ նոյն Ս. Հայրը՝ իր Խննդոց գրքին մեկնութեան նախաբանին մէջ, և հետեւաբար աւելորդ կը նկատէր ուրիշ մեկնութիւն մը գրել, ինչպէս կը խնդրէին բարեկամները, նոյն բաները չը կրկնելու

համար։ Սակայն յետոյ, գիշանելով անոնց թախանձանքին, «փոխեցի կարծիքս, կ'ըսէ, և որոշեցի նոր ոճով ու կարգով մը ներկայացնել զանոնք, հաւաքելով և համառոտելով ինչ որ առաջ ցիր ու ցան և ընդարձակօրէն ճառած էի»։ Այս խօսքերէն սակայն կարելի պիտի չըլլայ հետեցնել, Թէ Ս. Եփրեմ նախապէս Ս. Գրքին ընդարձակ՝ կանոնաւոր և ամբողջական մեկնութիւն մը գրած ըլլայ, և յետոյ՝ բարեկամաց թախանձանքին վրայ՝ համառօտած զայն, մինչև որ ուրիշ լուրջ և համոզիչ փաստեր չգան զրապէս հաս-

1. S. Ephraem Syri. Opera omnia, syr. et lat. I. Romae. Typ. Vatic. 1787. Lectori. 2.

2. Անդ. էջ 1.

տատելու համար այդ ենթադրութիւնը, Այդ մասին ես արդէն իմ կարծիքս յայտնած եմ նախորդ յօդուածի մը մէջ, ուր կ'եզրակացնէի քանի մը փաստերով, թէ մեր հայերէն թարգմանութիւնը Ս. Եփրեմի Երնդոց գրքին մեկնութեան շատ աւելի նմանութիւններ ունի նոյն Ս. Հօր յիշեալ գրքին մեկնութեան հատուկատորեն ունեւետ, — որոնք կը գտնուին Սեբրոս միանմին կազմած Հաւաքածոյին մէջ, զոր ես Բ տառով նշանակած էի, — քան թէ վատիկանեան հրատարակութեան Ա հատուրին՝ իբր միակ է հարազատ բնագիրը ընդունուած և լատին թարգմանութեամբ լոյս տեսած մեկնութեան հետ, զոր ես Ա տառով նշանակած եմ՝ Այս երկրորդ կէտն է՝ զոր կ'ուզեմ քիչ մ'աւելի պարզել ներկայ յօդուածիս մէջ, համեմատելով իրարու հետ ինչ ինչ հատուածներ Ա ասորի մեկնութեան և հայերէն թարգմանութեան, — առժամ խօսքս միայն Երնդոց գրքի մասին է, — ուսկից ակներեւ պիտի ըլլայ՝ թէ անոնք իրացնէ այնքան կը տարբերին իրարմէ, որ կը շուարի մարդ վայրկեան մը և ինքնիքն կը հարցընէ՝ թէ ի՞նչ է իրօք այդ երկուքը մի և նոյն Ս. Հօր գրչին արդիւնք են, թէ տարբեր գրչէ մը խմբագրուած մէկը կամ միւրը՝ ինչ ինչ յապաւումներով և յաւելումներով, Հոս ըսած ըլլանք մի անգամ ընդ միշտ, թէ հայերենին մէջ Ս. Գրքին խօսքերը թարգմանուած են ուղղակի ասորի փնյիտ, տոյն², որով կը տեսնենք որ ըստ բաւականի կը տարբերին անոնք մեր Աստուածաշունչին թարգմանութենէն։ Եւ

այսպէս, Երնդոց գրքին առաջին խօսքերը, «ի սկզբանէ արար Աստուած զերկին և զերկիր», այնքան պարզ ու գեղեցիկ, հոս կը գտնենք թարգմանուած, «Սկզբանէ հաստատեաց Աստուած զհաստատութիւն երկինց և զհաստատութիւն երկրի»։ Հաւաքածոց բարդ ու ճապաղ։

Ասորոյն և հայ թարգմանութեան տարբերութիւնը կը սկսի առաջին իսկ էջէն, ճիշդ այն չափով և համեմատութեամբ՝ գուցէ և աւելի իսկ՝ որ կայ Ս. Եփրեմի Ա և Բ ասորի մեկնութեանց մէջ։ Այսպէս, մինչ ասորին, Երնդոց գրքին առաջին խօսքերը մեկնած ատեն, կ'ըսէ թէ՛ պէտք չէ՛ այլարանօրէն հասկնալ «երկինք» ու «երկիր» բառերը՝ այլ իրապէս, — և ո՛չ ալ վեց օրուան միջոցին ստեղծուածները՝ զոյացած համարիլ միանգամայն կամ «ի վայրկեան ժամանակի», — և թէ՛ ջուրը, հուրը, ամպերը կամ խաւարը, որոնց ստեղծումը չը յիշուի արանձնակի, պէտք չէ՛ մշտնջենաւոր համարիլ, և ուրիշ նման խորհրդածութիւններ՝, տեսէք թէ ինչպէս հայ թարգմանիչը, — զանց ընելով այդ բոլորը, և յետ բացատրելու համառօտիւ Մովսէսի նպատակը՝ որ այդ խօսքերով կ'ուզէ ըմբերանել կոռպաշտները և հեթանոս իմաստասէրները, որոնք չը ճանչցան ու չը պաշտեցին ճշմարիտ Աստուածը «որ կարաց առնել զամենայն յօշոնչէն», և որոնք «զարարածս արարիչ կարծէին լինել... և վասն դիցն»՝ զի կարծէին թէ ինքնութեամբ էին... և յայտ արասցէ՛ թէ և նոքա արարածք էին», — յանկարծ վսեմ ու բարձր թոհչ մ'առած՝

1. Բազմազէպ. Յունար 1926. էջ 3:

2. Փնյիտոյ, որ կը նշանակէ պարզ — այսպէս կուշուած, որչեզեւ համար զարմ միւս ասորի թարգմանութիւն, որ Եփրեմի արարչի եղած է և կը կոչուի Ասորի վեցիթեա (Hexaplaire syriaque), — Պրիստոնէութեան տաշին դարէն իսկ թարգմանուած կը համարուի Եղիսիոյ մէջ՝ ուղղակի երբայական ընտրին վրայէն։ Ս. Եփրեմ այս թարգմանութիւնը միայն կը ճանչնայ և անոր վրայէն ըրած է իր մեկնութիւնները, Փնյիտոյի հնութեան իբր վկայութիւն կը բերուի Սարգիսի Մեկրտոն եպիսկոպոսին († 170) հետեւեալ բացատրութիւնը, զոր կ'ընէ՝ փոխանակ իստահայ զոհուն

էք՝ Սարեկայ ծառն վրայէն կախուած խոյին վրայ խօսած ատեն. «χαταχόμενος τῶν καρπῶν, ὁ Σόρος καὶ ὁ Εὐφράτης ἀρεμιάμενος φάσιν». Հոս Σόρος ըսելով անպատճառ փնյիտոն կը հասկնայ, և իրօք մեր հայ թարգմանութիւնն ալ — ասորերէնի և երբայերէնի համաձայն — ունի «կախեալ գեղջիւրաց» (Երնդ. Լ. Բ. 13), և ոչ կոշտեալ, ինչպէս ունի Եփրեմի միայն կը ճանչնայ և անոր վրայէն ըրած է իր մեկնութիւնները, Փնյիտոյի հնութեան իբր վկայութիւն կը բերուի Սարգիսի Մեկրտոն եպիսկոպոսին († 170) հետեւեալ բացատրութիւնը, զոր կ'ընէ՝ փոխանակ իստահայ զոհուն

8. S. Ephraem. Opera Omnia. Syr. lat. I. էջ 6-8:

կ'աստուածաբանէ հետեւեալ կերպով. «Իբրև ոչինչ էր ուրեք, խորհեցաւ Աստուած ի կամս բարերարութեան իւրոյ, որ ոչն յորդգի ի գիտութեան իւրում, առնել զոռնս զայս՝ զերկինս և զերկիր, որ աւանանային ինչ փակեալ էր ընդ նովաւ. զի ոչ եղև և ոչ ական թարթափել ի բանալ արտեանացն՝ սկիզբն առնել պատուէրն հրամանին. և յական թոթափել ի ձեռն հրամանին կատարեցան զործք... զի ի կողմն՝ յոր կոյս և խոնարհին ձեռք, որ է Որդի, նոյն ժամայն կատարէր զործն՝»։ Այս ամբողջ հաստուածք, իր նախորդ ու յաջորդ մասերով, կը պակսի ասորւոյն մէջ։ Եւ այսպէս, առաջին 2-3 էջերուն մէջ, հագլու կարելի է քանի մը տող զըտնել, ուր հայերէնն ու ասորի համաձայնին իրարու։ Սակայն հարկ է ըսել որ, Արարածոց գրքին Ա զլիւսին մեկնութեան մէջ, ասորին գտնէ ընդարձակօրէն կը պատկերացնէ արարչագործութեան վեհ տեսարանը, մինչ ընդ հակառակն հայ թարգմանութիւնը շատ կցկտոր, հարեանցի և ուսուստուն կերպով կը ներկայացնէ զայն, չյիշատակելով նոյն իսկ լուսոյն արարչութիւնը, որ ստեղծագործութեան հրաշակերտներէն մին է, և զանց ընելով ուրիշ զանազան հետաքրքրական խնդիրներ, — ինչպէս են կրակին, զօրին և ջրոյն ստեղծումը, — միայն ամպերուն և անոնց ստուերներէն գոյացած խաւարին համառօտ յիշատակութիւն մ'ընելով՝, իսկ երբ կարգը կու գայ երկու մեծագոյն լուսաւորներուն՝ արևուն ու լուսնին՝ ու աստեղաց արարչութեան, մինչ ասորին այլևայլ աստղաբաշխական նուրբ ու զիտական տեսութիւններ կ'ընէ՝, հայերէնը՝ շատ հակիրճ ու աննշան դիտողութիւններ ընելով կ'անցնի՝։

Ս. Գրքին՝ ըստ Եփեսոսեանց թարգ.

մանութեան՝ «Երկիր էր աներևոյթ և անպատրաստ» խօսքերը՝ հայը կը թարգմանէ հոս ասորական բառերով, «Երկիր էր քոհ և քոհ, զոր նոյն ինքը կը բացատրէ «ամայի և անպատրաստ» բառերով. և քիչ վերջը կրկնելով զարձեւալ «քոհ և քոհ», կը բացատրէ ըստ երբայեցւոյն «քոհ և խաւար»։ յետոյ զարձեւալ (յէջ 5), ուր ոչ իմաստին կպալ և ոչ հարկը կը պահանջէր, մէջ կը բերէ ըստ յոյն թարգմանութեան, «Երկիր էր աներևոյթ և անպատրաստ»։ Բնականաբար այս յիշատակութիւնները՝ երբայեքնի և յունաւորնի՝ կը պակսին ասորւոյն Ա մեկնութեան մէջ, մինչդեռ Բ յետ թարգմանելու «tuh-buh» բառերը «deserta et vacua» էր, կը կցէ յոյն թարգմանութիւնը, «terra erat invisibilis et incomposita», և կը մեկնէ զայն յար և նման՝ ինչպէս կը տեսնենք հայ թարգմանութեան մէջ՝։

Շարունակելով համեմատութիւննիս՝ կը հասնինք «Հոգի Աստուծոյ շրջէր ի վերայ ջրոց» բացատրութեան, որուն մեկնութեան մէջ կը տարբերի ասորին ոչ միայն հայ թարգմանութենէն, այլ նոյն իսկ միւս Բ ասորի մեկնութենէն, այնպէս որ երկուքը կը մտառին իրարու դէմ՝ բոլորովին հակառակ իմաստ տալով «հոգի Աստուծոյ» բառերուն։ Չի մինչդեռ Ա-ին մէջ՝ Ս. Եփեսոս բացարձակապէս «հոգի» բառով «հոգմ» կը հասկնայ, և կը հերքէ անոնց կարծիքը՝ որ «Հոգին Սուրբ» կը հասկնան՝, — ընդ հակառակն Բ-ին մէջ՝ Ս. Եփեսոս բոլորովին տարբեր կարծիք կը յայտնէ, «հոգի Աստուծոյ» բառերով հասկնալով «Հոգին Սուրբ», որուն հետ ճշդիւ կը համաձայնի նաև հայ թարգմանութիւնը՝։ Այսպէս կը

1. Ս. Եփեսոսի Մատենագրութիւնք. 1896. Վճճ. ԹԻ. Ա. 1-2.

2. Անդ. էջ 2-3.

3. S. Ephr. Op. Om. I. էջ. 16-18.

4. Ս. Եփ. Մատենադ. Ա. էջ 5-8.

5. Անդ. էջ 2-3.

6. S. Ephr. Op. Om. I. 116-117.

7. «Etsi Interpretes nonnulli his verbis Spiritum indicare crediderint... (nos) ex effectu aëris, qui spiritus seu ventus est, Mosan ejusdem creationem insinuate voluisse existimamus». S. Ephr. Op. Omnia. I. էջ 8.

8. S. Ephr. Op. Omnia. I. էջ 117. — Ս. Եփ. Մատեն. Ա. էջ 3.

հասկնայ ու կը մեկնէ նաեւ Ս. Բարսեղ իր վեցորէից ճառերուն մէջ, հետեւելով Ս. Եփրեմի կարծիքին¹, Այդ իմաստը ու մեկնութիւնը կու տան նաեւ լատին Ս. Հայրերէն՝ Ամբրոսիոս՝ իր վեցորէից մէջ, (կոստանտնոս իր Ծննդոց զրբին մեկնութեան մէջ, և մանաւանդ Հերոնիմոս՝ որ շատ հմուտ էր երբայերենի և Ս. Գրոց վերաբերեալ խնդիրներուն²։

Առէ վերջը ասորին, 10 մեծադիր էջերու մէջ, խօսելով ընդարձակօրէն արարչագործութեան զանազան մասանց վրայ, — զորոնք Յ փոքրադիր էջերու մէջ կ'ամփոփէ հայ թարգմանիչը, — կ'անցնի մարդու արարչութեան, Հոս ալ անկարելի է միութեան կապ մը գտնել երկուքին մէջ, բոլորովին անկախ իրարմէ՝ ազատօրէն կը ճանտեն, կը մեկնեն ու մերթ կը հակասեն իրարու, ի բաց առեալ այն շատ հաղուազիւտ քանի մը իմաստները ու խորհրդածութիւնները, որոնց մէջ կու գան իրարու ձեռք տալու այդ երկու անհայտ մեկնութիւնները։ Այդ բացառիկ երեւոյթներէն մին պէտք է համարիլ այն քանի մը տողերը, որոնցմով կը բացատրէ Ս. Հայրը (ասորոյն մէջ յէջ 20), իսկ հայուն մէջ յէջ 8) Թէ ինչո՞ւ շարաթօրը սուրբ և նուիրական է։

Գրախօսի մասին հայը շատ հարեանցի կերպով կ'անցնի, մէջ բերելով միայն Ս. Գրքին խօսքը, որ հոս թարգմանուած կը գտնենք հետեւեալ կերպով. «Տնկեաց Տէր Աստուած զգրախօս յԱդին միջ կանխաւ», որուն մէջ՝ յայտնի է՝ բոլորովին թաւաւատար ու եկամուտ է «մինչ»ը, և փոխանակ եօթանասնից թարգմանութեան «ընդ արեւելս» (χατὰ ἀνατολὰς) բացատրութեան՝ դրուած է «կանխաւ», այս

սինքն «յառաջագոյն, ի սկզբան» (a principio), ինչպէս ունին ասորին, երբայեւրէնը և լատին Vulgata-ն, և նոյն ինքն Ս. Եփրեմ կու տայ «կանխաւ» բառին մեկնութիւնը՝ ըսելով. «Կանխաւ, այսինքն՝ յաւուրն երրորդի ընդ այլ ծառան»։ Իսկ զբախտը ոռոգող չորս գետերուն մասին չափազանց ուշիւ է հայը. մինչ ասորին գրեթէ ամբողջ էջ մը կը նուիրէ՝ գետերուն քաղցրահամ ջուրերը, անոնց՝ նախ գետնասոյգ անհետացումը և յետոյ յանկարծ դուրս ցայտող սաստկահոս վազը և խոխոջանքը նկարագրելով, և երկու մեծագոյն գետերուն այժմու ծանօթ անունները նշանակելով, «Փիսոն» որ է Դանուբ, Գեհոն՝ որ և Նեղոս, Տիգրիս և Եփրատէս՝ յորոց միջի բնական է հեթ՝։ Այս վերջին բացատրութիւնը, որ՝ ըստ հրատարակչին՝ մեծագոյն փաստերէն մին է՝ ապացուցանելու համար Թէ Ս. Եփրեմի հարազատ գործն է սոյն մեկնութիւնը, անոր հետքն անգամ չկայ հայ թարգմանութեան մէջ, ուր նոյնպէս ո՛չ եղեմական գետերուն վազը կը տեսնենք և ո՛չ ալ խոխոջը կը լսենք։ Չանց եղած են հոս դարձեալ, ինչպէս նաեւ այլուր, պատմական և աշխարհագրական տեղեկութիւններ, հայ թարգմանիչը ուշադիր ըլլալով միայն բարոյական ու վարդապետական մեկնութեանց, ինքը կը շատանայ միայն երբայերենի ու յունարենի տարբերութիւնները զնելով և Ս. Գրքին խօսքը մէջ բերելով, այն ալ կիսատ ու թերի. օրինակ իմ, հոս չի յիշուիր Գեհոն գետը, և ինչ որ աւելի զարմանալի է՝ չի յիշուիր նոյն իսկ Եփրատը, որ Հայերու արեւմտեան մերձաւոր է՝ ինքն իսկ ընդի հայ ըլլալով իր ծագումը, և յիշուած է ուրիշ տեղ «Արածանի» հայ

1. Ս. Բարսեղի «Վասն վեցօրեայ արարչութեան» վեցորէի. 1890. էջ 35. — Գիտելի է սակայն, որ հոս հայերենին մէջ «Հոգի Աստուծոյ շրջէր ի վերայ լրոց» խօսքը թարգմանուած է, «Հոգի Աստուծոյ շրջէր ի վերայ լրոց»։ Անոյ։

2. Հոս կը գնեմ Ս. Հերոնիմոսի խօսքերը. «Pro eo quod in nostris codicibus scriptum est, se-

rebat, in hebraeo habet, mereseth, quod nos appellare possumus incubabat, sive confovebat, in similitudinem volucris, ova calore animantis» (Tom. II, Quaest. Hebr. columna 508). — Ս. Հերոնիմոսի այս խօսքը յար և նման են մեր հայ թարգմանութեան Ս. Եփրեմի (էջ 8)։

3. S. Ephr. Op. Omn. I. էջ 28.

անեւոյ՝ Յետոյ ահագին ոստում մ'ը-
նելով, — առանց յիշելու նախամարդոյն
դրախտին մէջ դրուիլը, Աստուծոյ պա-
տուէրը՝ մահու սպառնալիքի տակ՝ չու-
տելու անխտիր դրախտին բոլոր ծա-
ռերուն պողէն, ևն, — որոնց մասին
այնքան ճոխ է ասորին, — հայր կ'անցնի
Եւային ստեղծումը պատմելու, մեկնելով
Ս. Գրքին խօսքը. «Եւ արկ (Տէր Աս-
տուած) երբ ի վերայ Ադամայ», կցելով
անոր՝ ըստ իր սովորութեան՝ «հեբրայե-
ցին բռն ասէ՞»։ Ասորի մեկնութեան մէջ
կը կարդանք. «Ադամ, որ մինչև այն ա-
տեն արթուն ու զուարթուն՝ քնացած չէր
երբեք, լուսոյն հրաշալի պայծառութեամբ
զմայլած, յանկարծ թմրութիւն մը զգա-
լով՝ կ'ընկողմանի գեանին վրայ ու կը
նիրհէ, և Աստուած ակնթարթի մէջ առ-
նելով անոր կողը՝ կը ստեղծէ Եւան՝»
ևն։ Ասորին, ինչպէս կը տեսնենք, ասելի
նկարագրական է հոս, չունի այն բարոյա-
կան ու քնազանցական տեսութիւնները,
որոնցմով այնքան ճոխ է հայերէնը և
գերազանց քան ընագիրը, ինչպէս է հե-
տեակը. «Ո՛չ փշեաց նա շունչ. յԵւա,
զի իբրև շինեաց զկողն՝ հանդերձ շնչով
կազմեաց զնա. զի ո՛չ երբեք շունչ ի
շնչոյ ծնանի, որպէս մարմինն ի մար-
մնոյ՝»։ Հայ թարգմանութեան մէջ Ս.
Եփրեմ խօսքը կանանց ուղղելով, տեսէք
թէ ինչպէս կը խրատէ և միանգամայն
կը սփոփէ զանոնք։ Հիւստուած մ'է գեղե-
ցիկ դիտողութեանց և բարոյական խրա-
տուց, յարմար և վայելուչ Ս. Եփրեմի
գրչին, որ կը պակսի ասորի Ա և Բ մեկ-
նութեանց մէջ։ Բացատրելով թէ ինչո՞ւ

Աստուած հողէն չստեղծեց Եւան ինչ-
պէս Ադամը, կ'ըսէ. «Ձի եթէ ի հողոյ
ստեղծեալ էր զնա՝ որպէս զԱդամ, զճո-
խութիւն նախապետութեան թերևս իւր
յափշտակէր նա»։ Ինչո՞ւ գլխէն չստեղ-
ծեց՝ այլ կողէն, կ'ըսէ. «Ձի գոցե հա-
մարձակութիւն ինչ լինիցի նմա. զոր օրի-
նակ ամենայն բան՝ զլիւոյ է, այսպէս և
ամենայն լուծիւն՝ կողի»։ Եւ յետոյ
հայրաբար կը մխիթարէ. «Այլ ուրախ
լինիցին (կանայք), զի առաւելագոյն է
նոցա քան զԱդամայ. զի Ադամ յանխիւրտ
հողոյ ստեղծաւ և կազմեցաւ, բայց նոքա
ի խօսուն կենդանւոյ առեալ են, և մե-
ծասցի անձն նոցա»։ Եւ հուսկ, Եւային
յանցանքը պարտաւած ասեն, կը յիշեցնէ
անոնց Ամենասուրբ Կուսին գերազանցու-
թիւնը՝ որ փառք ու պարծանք եղաւ կա-
նանց և «ուղղեաց և կանգնեաց զկեանս
աշխարհի, Մարիամ կոյտ՝ որ ծնաւ
զՔրիստոս»։ Ահա՛ Ս. Հօր մը վայելուչ
լեզու։

Առժամ զանց կ'ընեմ հոս մէջ բերել
ուրիշ բազմաթիւ և շատ ասելի կարևոր
տարբերութիւններ, որոնք կան ասորի
բնագրին ու հայ թարգմանութեան մէջ,
ուր փոփոխակի մերթ ասորին է՝ որ կու
տայ մեզի շատ ճոխ ու իմաստասլից մեկ-
նութիւններ ու գեղեցիկ նկարագիրներ, և
մերթ հայն է՝ որ ունի հիանալի էջեր,
նուրբ տեսութիւններ և հանճարեղ բա-
ցատրութիւններ։ Ինչպէս կարելի է բա-
ցատրել այս տարօրինակ երևոյթը, որ
զուցէ միակն է մեր այնքան ճոխ թարգ-
մանութեանց պատմութեան մէջ։

(Շարայարելի) Հ. ՅՈՎԱՆՆԵՍ Վ. ԹՈՐՈՍԵԱՆ

1. Ս. Եփր. Մեկն. Յետոյ. էջ 301.

3. S. Ephr. Op. Omn. I. էջ 25-26.

4. Ս. Եփր. Մեկն. Արարածոց. էջ 11.

2. Աստուածաբանչի մեր թարգմանութիւնն ունի.
«Եւ արկ Տէր Աստուած բմբուրբիւն ի վերայ Ադամայ»։

